

Η ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΦΙΛΩΝΟΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Δ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Δρος Θ.

2. Δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ συστατικά αὐτοῦ στοιχεῖα.

Ἡ ὄλη δημιουργικὴ πράξις τοῦ Θεοῦ ἀπέληξεν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὗτος τελευταῖος πάντων ἐρχόμενος ὡς βασιλεὺς εἰς τὸν κόσμον νὰ εὕρῃ τὰ πάντα ἔτοιμα δι' αὐτόν»¹. Ὁ Θεὸς τὰ πάντα προητοιμάσατο βουλευθεὶς γενόμενον αὐτὸν (ἐνν. τὸν ἄνθρωπον) μηδενὸς ἀποστερηῆσαι τῶν πρὸς τε τὸ ζῆν καὶ τὸ εὔ ζῆν· ὧν τὸ μὲν παρασκευάζουσιν αἱ χορηγίαι καὶ ἀφθονίαι τῶν πρὸς ἀπόλαυσιν, τὸ δὲ ἡ θεωρία τῶν κατ' οὐρανόν, ἀφ' ἧς πληχθεὶς ὁ νοῦς ἔρωτα καὶ πόθον ἔσχε τῆς τούτων ἐπιστήμης· ὅθεν τὸ φιλοσοφίας ἀνεβλάστησε γένος, ὑφ' οὗ καίτοι θνητὸς ὢν ἄνθρωπος ἀπαθανατίζεται»². Ὁ ἄνθρωπος εὐθὺς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν του εὗρεν ἐπὶ τῆς γῆς πάσας «τὰς πρὸς τὸ ζῆν παρασκευάς», ὥστε χρησιμοποιοῦν αὐτάς νὰ διάγῃ «ἐν ἀφθονωτάτῃ τῶν ἀναγκαίων εὐπορίᾳ»³. Ἐξ ἄλλου, ὅπως ἡ δημιουργικὴ πράξις τοῦ Θεοῦ ἤρχισε διὰ τοῦ «τελειοτάτου» οὐρανοῦ, οὕτως ἔπρεπε νὰ τελειώσῃ διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ «Θεοφιλεστάτου» ἀνθρώπου. «Τὸν μὲν οὐρανὸν τῶν ἐν αἰσθητοῖς ἀφθάρτων τελειότατον, τὸν δὲ τῶν γηγενῶν καὶ φθαρτῶν ἄριστον, βραχύν, εἰ δεῖ τάληθεις εἰπεῖν, οὐρανὸν πολλὰς ἐν αὐτῷ φύσεις ἀστεροειδεῖς ἀγαλματοφοροῦντα, τέχναις καὶ ἐπιστήμασις καὶ τοῖς καθ' ἑκάστην ἀρετὴν αἰοιδίμοις θεωρήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ ἐναντία φύσει τὸ τε φθαρτὸν καὶ τὸ ἀφθαρτον, εἶδους ἑκατέρου τὸ κάλλιστον ἀρχῆ καὶ τέλει προσένειμεν, ἀρχῆ μὲν οὐρανόν, τέλει δὲ ἄνθρωπον»⁴.

Τοιοιουτρόπως ὁ ἄνθρωπος κατέστη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «βασιλεὺς», «ἡνίοχος» καὶ «κυβερνήτης» τῶν πάντων, «ὡς ἡνιοχῆ καὶ κυβερνήτῃ ἐν περιγίαις ζώων καὶ φυτῶν λαβῶν τὴν ἐπιμέλειαν οἷά τις ὑπαρχος τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου βασιλέως»⁵.

1. Πρβλ. Εἰρηναίου, Ἐπίδειξις τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος 11, γαλ. μετάφρ. ὑπὸ L. M. Froidevaux, Sources chrétiennes, 62, Paris, 1959, σ. 49 καὶ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Λόγος ΜΑ' εἰς τὴν καινὴν Κυριακὴν 84· «Ἐδεῖ γάρ, ὡσπερ βασιλεὺς, προὔπισσῃναι τὰ βασιλεία, καὶ οὕτως εἰσυχθῆναι τὸν βασιλεὺς πᾶσιν ἤδη δορυφορούμενον». P. G. 36,612.

2. Κοσμοποιία 77.

3. Αὐτόθι 79.

4. Αὐτόθι 82.

5. Αὐτόθι 88.

Ἔνεκα τῆς τοιαύτης προνοματικῆς θέσεώς του ὁ ἄνθρωπος ἔτυχε κατὰ τὴν δημιουργίαν του εἰδικῆς φροντίδος ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔλαβεν ἐκ τῆς πλέον καθαρᾶς καὶ εὐγενοῦς γῆς διὰ τὴν «τεχνιτεύσῃ» τὸν οἶκον τῆς ψυχῆς¹. Ἐν συνεχείᾳ ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον «πνοὴν ζωῆς», μεταδώσας εἰς αὐτὸν μέρος τι ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ θεότητος. Ὁ ἄνθρωπος ἀπετέλεσεν οὕτως ἐν «σύγκριμα», τ.ξ. ἁρμονικὸν σύνολον ψυχῆς καὶ σώματος².

Ἡ ἐξωτερικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ ἔμφυχα δημιουργήματα συνίσταται εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ ὁ ζωϊκὸς κόσμος ἔχει τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην πρὸς τὴν γῆν, ὁ ἄνθρωπος ἔνεκα τῆς ἐξαιρέτου σωματικῆς του διαπλάσεως ἀτενίζει εἰς τὸν οὐρανόν. «Τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κτημάτων καὶ κειμηλίων οὐδὲν οὔτε ἱεροπρεπέστερον οὔτε θεοειδέστερόν ἐστι ἄνθρωπον· παγκάλῃς εἰκόνας πάγκαλον ἐκμαγεῖον ἀρχετύπου λογικῆς ιδέας παραδειγματι τυπωθέν³. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν παρατηρεῖ ὁ Φίλων· «Ἐξαιρέτου τῆς κατασκευῆς ἔλαχεν ἄνθρωπος· τῶν μὲν γὰρ ἄλλων τὰς ὄψεις περιήγαγε κάτω κάμψας... ἀνθρώπου δὲ ἔμπαλιν ἀνῶρθωσεν, ἵνα τὸν οὐρανὸν καταθεᾷται, φυτὸν οὐκ ἐπίγειον ἀλλ' οὐράνιον, ὡς ὁ παλαιὸς λόγος ὑπάρχων»⁴. Ἡ τοιαύτη ἐνατένισις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς «τὴν καθαρωτάτην τοῦ παντὸς μοῖραν, τὸν οὐρανόν» ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν διὰ μέσου τῆς θέας τοῦ ὄρατοῦ κόσμου ἀναγωγὴν καὶ ἀνύψωσιν αὐτοῦ εἰς τὰς ὑπεραισθητὰς καὶ πνευματικὰς ἀληθείας⁵.

Τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν διαιρεῖ ὁ Φίλων ἄλλοτε τριμερῶς, ἀκολουθῶν τὸν Πλάτωνα, εἰς λογικόν, θυμικὸν καὶ ἐπιθυμητικόν⁶, ἢ, χρησιμοποιοῦν ἀριστοτελικούς ὄρους, εἰς θρεπτικόν, αἰσθητικὸν καὶ λογικόν⁷, ἄλλοτε διμερῶς, συμφώνως τῇ στωικῇ φιλοσοφίᾳ, εἰς τὸ ἄλογον τμήμα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὸ «ἡγεμονικόν», ὅπερ καλεῖται καὶ πνεῦμα, νοῦς, λόγος⁸. Ὁ νοῦς εἶναι ὁ «στῦλος» τῆς ψυχῆς καὶ ὁ «ἡγεμών» τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, εἶναι τὸ ἀπεικόνισμα τοῦ παγκοσμίου Λόγου⁹. Ὁ νοῦς προσδίδει ἰδιάζουσαν ἀξιοπρέπειαν εἰς τὸν ἄνθρωπον,

1. Αὐτόθι 137. Πρβλ. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Λόγος XLV, 631· «Τοῦτο δὲ βουληθεὶς ὁ τεχνίτης ἐπιδείξασθαι Λόγος, καὶ ζῶον ἐν ἐξ ἀμφοτέρων, ἀοράτου τε λέγω καὶ ὄρατῆς, δημιουργεῖ τὸν ἄνθρωπον· καὶ παρὰ μὲν τῆς ὕλης λαβὼν τὸ σῶμα, παρ' ἑαυτοῦ δὲ πνοὴν ἐνθεὶς (ὁ δὲ νοεράν ψυχὴν καὶ εἰκόνα Θεοῦ οἶδεν ὁ Λόγος) οἶόν τινα κόσμον δευτέρον, ἐν μικρῷ μέγα, ἐπὶ τῆς γῆς ἵστησιν, ἀγγελὸν ἄλλον, προσκνητὴν μικτόν». P.G. 36, 321.

2. Χεῖρον 52,84. Πρβλ. Περὶ μέθης 101· «Ψυχῆς καὶ σώματος ὕφασμα ἢ πλέγμα ἢ κρᾶμα ἢ ὅ,τι ποτε χρὴ καλεῖν τουτὶ τὸ σύνθετον ζῶον».

3. Διατάγματα 3,83.

4. Περὶ φυτουργίας 17. Πρβλ. Χεῖρον 85· «Μόνον γὰρ δὴ τῶν ἐπὶ γῆς φυτὸν οὐράνιον ὁ Θεὸς ἄνθρωπον εἰργάσατο, τῶν μὲν ἄλλων τὰς κεφαλὰς πηξάμενος ἐν χέρσῳ — κατωκάρα γὰρ πάντα — ἀνθρώπου δὲ εἰς τὸ ἄνω προαγαγόν».

5. Περὶ φυτουργίας 20.

6. Ἀλληγορία 1,70.

7. Ζητήματα καὶ λύσεις εἰς Γένεσιν 2,59.

8. Βίος Μωϋσέως 2,82. Ἀλληγορία 1,6. Χεῖρον 168.

9. Περὶ ἀποικίας 124. Βίος σοφοῦ 74.

διότι εἶναι «μοῖρα» τῆς θείας οὐσίας καὶ «ἀπόσπασμα» τῆς παγκοσμίου ψυχῆς· εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἄνθρωπος, ὁ «ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄνθρωπος»¹. Εἶναι τὸ «ὄμμα τῆς ψυχῆς» ἢ κατ' ἄλλην ἔκφρασιν «ἡ ψυχὴ τῆς ψυχῆς»² εἶναι τὸ ὄργανον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος προσεγγίζει τῷ Θεῷ³. Εἰς τὸν νοῦν, ὡς «ἡγεμόνα» τοῦ ὅλου ἀνθρώπου πειθαρχεῖ «ἅπανσα κοινωνία σώματος καὶ ἐκάστη τῶν αἰσθήσεων ἔπεται»⁴. Ἡ ἡγεμονικὴ καὶ κυριαρχικὴ αὐτῆ θέσις τοῦ νοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν θείαν προέλευσίν του. Οἶαν δὲ θέσιν κατέχει ὁ οὐρανὸς εἰς τὴν ὄρατὴν δημιουργίαν, τοιαύτην καὶ ὁ νοῦς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ⁵. Ὡς ὀφθαλμὸς τῆς ψυχῆς ὁ νοῦς εἶναι τὸ ὄργανον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος θεᾶται τὰς νοητὰς ἀληθείας, ὅπως ἀκριβῶς διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ σώματος βλέπει τὰ αἰσθητὰ πράγματα⁶.

Περαιτέρω ὁ Φίλων παραλληλίζει τὸν νοῦν πρὸς τὸν παγκόσμιον Λόγον. «Ὁν γὰρ ἔχει λόγον ὁ μέγας ἡγεμὼν ἐν ἅπαντι τῷ κόσμῳ, τοῦτον ὡς εἶκοι καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐν ἀνθρώπῳ· ἀόρατός τε γὰρ ἐστὶν αὐτὸς τὰ πάντα ὄρων καὶ ἄδηλον ἔχει τὴν οὐσίαν τὰς τῶν ἄλλων καταλαμβάνων»⁷. Τὴν ἰκανότητα ταύτην δὲν διαθέτει οἰκοθεν ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὴν ὀφείλει εἰς τὸ ὅτι ὁ Θεὸς «ἄνωθεν ἐνέπνει τῆς ἰδίας θεότητος» εἰς τὸν νοῦν, ὁ ὁποῖος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «ἀθανάτους ἐννοίας ἐδέχετο»⁸. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δημιουργίας καὶ ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου τῆς θείας πνοῆς ὁ νοῦς, καθίστατο «θεοειδής» καὶ ἰκανὸς ὅπως κατανοήσῃ ὅσον ἐνεστί τὸν Θεόν· ἐπεὶ πῶς ἂν ἐνόησεν ἡ ψυχὴ τὸν Θεόν, εἰ μὴ ἐνέπνευσε καὶ ἤψατο αὐτῆς κατὰ δύναμιν; Οὐ γὰρ ἂν ἀπετόλμησε τοσοῦτον ἀναδραμεῖν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ὡς ἀντιλαβέσθαι Θεοῦ, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀνέσπασεν αὐτὸν πρὸς ἑαυτόν, ὡς ἐνῆν ἀνθρώπινον νοῦν ἀνασπασθῆναι, καὶ ἐτύπωσε κατὰ τὰς ἐφικτὰς νοηθῆναι δυνάμεις»⁹. Τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτέραν οὐσίαν τοῦ νοῦ, ὅπως τὸ αἶμα συνιστᾷ τὴν οὐσίαν τοῦ ὑλικοῦ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ μὲν οὖν κοινὴ πρὸς τὰ ἄλογα δύναμις οὐσίαν ἔλαχεν αἶμα, ἡ δὲ ἐκ τῆς λογικῆς ἀπορρουεῖσα

1. Περὶ ὀνείρων 1,34. Περὶ φυτουργίας 42. Περὶ ἀρετῶν 205. Δέκα λόγοι 134. Προπαδεύματα 97.

2. Κοσμοποιία 66.

3. J. Giblet, L'homme image de Dieu dans les Commentaires littéraires de Philon d'Alexandrie, ἐν Studia Hellenistica, 1948, σ. 99.

4. Βλὸς σοφοῦ 74. Πρβλ. Ἀλληγορία 1,13· «Ὁὗ γὰρ μετέσχεν ὁ νοῦς παρὰ Θεοῦ, τούτου μεταδίδωσι τῷ ἀλόγῳ μέρος τῆς ψυχῆς... ὡσανεὶ γὰρ Θεὸς ἐστὶ τοῦ ἀλόγου ὁ νοῦς».

5. Κληρονόμος 233.

6. «Ὅπερ γὰρ νοῦς ἐν ψυχῇ, τοῦτ' ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, βλέπει γὰρ ἐκάτερος, ὁ μὲν τὰ νοητὰ, ὁ δὲ τὰ αἰσθητὰ», Κοσμοποιία 53.

7. Αὐτόθι 69.

8. Χεῖρον 86, 87.

9. Ἀλληγορία 1,38,

πηγῆς τὸ πνεῦμα, οὐκ ἀέρα κινούμενον, ἀλλὰ τύπον τινὰ καὶ χαρακτηῖρα τῆς θείας δυνάμεως»¹.

Ἐνεκα τῆς συνθέτου κατασκευῆς τοῦ ὁ ἄνθρωπος καλεῖται «μεθόριος», ὡς εὐρισκόμενος εἰς τὸ σημεῖον ἐπαφῆς δύο κόσμων καθ' ὅσον διὰ μὲν τῆς «γεώδους οὐσίας» του ἀνήκει εἰς τὴν αἰσθητὴν καὶ θνητὴν τάξιν τοῦ ὄρατοῦ κόσμου, διὰ δὲ τοῦ νοῦ γειτνιάζει πρὸς τὸν Θεόν². Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Φίλωνος κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς δημιουργηθείσης φυσικῆς τάξεως ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς τάξεως τοῦ Δημιουργοῦ ἀφ' ἑτέρου. Τὴν διάκρισιν ταύτην ἐνεπνεύσθη ἀσφαλῶς ὁ Φίλων ὄχι ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀλλ' ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς³. Ἡ ἀπόλυτος ἀγιότης καὶ ὑπερβατικότης τοῦ Θεοῦ, ἀποτελοῦσαι χαρακτηριστικὰς ὀψεις τῆς ἰουδαϊκῆς θρησκείας, τονίζονται ἐπανεπιλημμένως καὶ ἐν τῇ φιλωνεῖῳ θεολογίᾳ. Ἡ διάκρισις μεταξὺ φυσικῆς καὶ ὑπερφυσικῆς τάξεως καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ αὐτῆς προέλευσις διαφαίνονται κυρίως ἐν τῇ περὶ θείας χάριτος διδασκαλίᾳ του· ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «φθαρτὴ»⁴, ἡ χάρις ὅμως τοῦ Θεοῦ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀθάνατον. Ἡ ἀθανασία εἶναι ἡ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν θείαν μακαριότητα καὶ ἀποτελεῖ ἀκοιουθίαν τῆς ἐμφυσήσεως τοῦ θείου πνεύματος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

3. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὴν περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τῆς Π. Διαθήκης, ἰδίᾳ εἰς τὰ χωρία τῆς Γενέσεως 1,26-27 («καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν... κλπ) καὶ 2,7 («καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς...») διεῖδεν ὁ Φίλων ἕνα τίτλον εὐγενείας καὶ ἀξιοπρεπειᾶς τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον οὐδὲως εἶχον διανοηθῆ οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι. Γνωρίζει μὲν ὁ Φίλων τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησι φιλοσόφοις χρῆσιν τοῦ ὄρου «εἰκὼν», τέμνει ὅμως νέαν ὁδὸν θεολογικῆς σκέψεως, ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῆς θείας αὐθεντίας τοῦ Μωϋσέως. Ἡ ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τῆς Γενέσεως διατυπωμένη ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία διεπότισεν ὀλόκληρον τὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ Φίλωνος καὶ παρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν βᾶσιν τῆς ἀνθρωπολογίας του⁵. Οὐδέποτε ὅμως ὁ Φίλων ἐξέθεσεν εἰς ἐνιαῖον σύστημα τὴν διδασκαλίαν του, ἐνίοτε δὲ περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος παραθέτει διαφόρους ἀπόψεις, χωρὶς νὰ προβαίῃ εἰς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν. Οὕτω π.χ. ἄλλοτε θεωρεῖ τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἄλλοτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ὅλου ἀνθρώπου ὡς εἰκόνας τοῦ Λόγου, παρέχων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι περιπίπτει εἰς

1. Χεῖρον 83. Πρβλ. Κληρονόμος 55· «Ἔδοξε τῷ νομοθέτῃ διττὴν καὶ τὴν οὐσίαν εἶναι ψυχῆς, αἷμα μὲν τῆς ὕλης, τοῦ δ' ἡγεμονικωτάτου πνεῦμα θεῖον».

2. Κοσμοποιία 135.

3. J. G i b l e t, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 105.

4. Βίος σοφοῦ 55.

5. J. G i b l e t, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 96.

ἀντιφάσεις, ἐνῶ κατ' οὐσίαν πρόκειται περὶ πλοῦτου ἀπόψεων μὴ δυναμένων νὰ συγκροτηθοῦν εἰς ἐνιαῖον σύστημα κατ' αὐστηρῶς ἐπιστημονικὸν τρόπον. Ἐνταῦθα ἐξετάζομεν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος α) περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ὡς ἀμέσου εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, καὶ β) περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει ὡς εἰκόνας τοῦ Λόγου.

α) Ὁ νοῦς, ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Τῆς φιλωνείου ἀνθρωπολογίας δεσπόζει ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἀνθρώπος, «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργηθεὶς καὶ ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐξαιρέτων πνευματικῶν χαρισμάτων κοσμηθεὶς, εἶναι «θεοειδὲς δημιούργημα»¹. Γεννᾶται τὸ ἐρώτημα εἰς ποῖον ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων συστατικῶν πρέπει νὰ ἴδωμεν τὴν «θεοείδειαν» τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντᾷ ὁ Φίλων ἀποκλείων ρητῶς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότητος τὸ σῶμα καὶ τοποθετῶν τὸ κατ' εἰκόνα εἰς τὸν νοῦν. «Τὴν δ' ἐμφέρειαν μηδεὶς εἰκαζέτω σώματος χαρακτῆρι· οὔτε γὰρ ἀνθρωπόμορφος ὁ Θεός, οὔτε θεοειδὲς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἡ δὲ εἰκὼν λέλεκται κατὰ τὸν τῆς ψυχῆς ἡγεμόνα νοῦν»². Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου νοῦ ὑφίσταται ἡ ἐξῆς ἀναλογία: ἀμφοτέροι εἶναι ἀκατάληπτοι· ἡ διαφορὰ των συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὁ νοῦς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Θεόν, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατανοεῖ τὰ πάντα, ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν θεϊαν οὐσίαν καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του. «Ὁ νοῦς ὁ ἐν ἐκάστῳ ἡμῶν τὰ μὲν ἄλλα δύναται καταλαβεῖν, ἑαυτὸν δὲ γνωρίσαι ἀδυνάτως ἔχει· ὥσπερ ὁ ὀφθαλμὸς τὰ μὲν ἄλλα ὀρᾷ ἑαυτὸν δὲ οὐχ ὀρᾷ, οὕτω καὶ ὁ νοῦς τὰ μὲν ἄλλα νοεῖ ἑαυτὸν δὲ οὐ καταλαμβάνει»³. Τὴν διδασκαλίαν ὅτι ἡ «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ ἀνώτατον τμήμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὸν νοῦν, ἀπαντῶμεν ἀνά πᾶν βῆμα εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Φίλωνος⁴. Ἐνίοτε γίνεται λόγος περὶ τῆς ψυχῆς ἐν γένει ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ⁵. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ὅρων νοῦς, πνεῦμα, ψυχὴ μαρτυρεῖ τὴν ἔλλειψιν σταθεραῶς καὶ μονοσημάστου ὀρολογίας ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ τοῦ Φίλωνος, εἰς τὰ πλεῖστα ὅμως ἐκ τῶν κειμένων ἢ θεῖα εἰκὼν τοποθετεῖται ρητῶς εἰς τὸν νοῦν.

Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου παραλληλίζεται ὑπὸ τοῦ Φίλωνος πρὸς τὸν θεῖον Λόγον· ἀμφοτέροι ἔχουν «ἡγεμονικὴν» θέσιν καὶ ἀποστολήν, ὁ μὲν εἷς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὁ δὲ ἕτερος ἐν τῷ κόσμῳ· ὁ θεῖος Λόγος διευθύνει ὡς «ἡνίοχος» καὶ «πιλότος» ὀλόκληρον τὸ σύμπαν, ὁ νοῦς κυβερνεῖ τὸν ἀνθρώπον, ὁ ὁποῖος εἶναι εἷς κόσμος ἐν μικρογραφίᾳ⁶. Ἀμφοτέρους συνδέει μία ἀληθῆς

1. Χεῖρον 84.

2. Κοσμοποιία 69.

3. Ἀλληγορία 1,91. Πρβλ. καὶ περὶ τῶν μετονομαζομένων 10: «Καὶ τί τὸ θαυμαστόν, εἰ τὸ δν ἀνθρώποις ἀκατάληπτον, ὁπότε καὶ ὁ ἐν ἐκάστῳ νοῦς ἄγνωστος ἡμῖν;»

4. Βλ. π.χ. Δέκα λόγοι 134. Κληρονόμος 56. Περὶ ἀρετῶν 203 κλπ.

5. Διατάγματα 1,81: «Τὴν ψυχὴν τὴν ἀθάνατον, ἣν φασὶ τυπωθῆναι κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ὄντος». Πρβλ. Περὶ ὄνειρων 1,73-74. Ἀλληγορία 1,37 κ.θ.

6. «Ὁν γὰρ ἔχει λόγον ὁ μέγας ἡγεμὼν ἐν ἅπαντι τῷ κόσμῳ, τοῦτον ὡς εἶκε καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐν ἀνθρώπῳ· ἀόρατός τε γὰρ ἐστίν, αὐτὸς τὰ πάντα ὄρων, καὶ ἀδηλον ἔχει τὴν οὐσίαν τὰς τῶν ἄλλων καταλαμβάνων», Κοσμοποιία 69.

«συγγένεια»¹. Ἡ συχνότερον ὁμως ὑπογραμμιζομένη ὑπὸ τοῦ Φίλωνος σχέσις μεταξὺ νοῦ καὶ Λόγου εἶναι ἡ σχέσις τῆς εἰκόνας. «Πᾶς ἄνθρωπος κατὰ μὲν τὴν διάνοιαν ὠκειάζεται λόγῳ θεῷ, τῆς μακαρίας φύσεως ἐκμαγεῖον ἢ ἀπόσπασμα ἢ ἀπαύγασμα γεγονώς, κατὰ δὲ τὴν τοῦ σώματος κατασκευὴν ἅπαντι τῷ κόσμῳ². Ἡ λέξις «ἐκμαγεῖον» προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας συγκρίσεως τοῦ κηροῦ καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀποτυπουμένης σφραγίδος. Ἡ σφραγὶς διατηρεῖ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ πρωτοτύπου. Ὁ Φίλων χρησιμοποιοεῖ συχνάκις τὸν ὅρον τοῦτον, διότι οὗτος ἐκφράζει πολλὰς ὁψεις τοῦ περιεχομένου τῆς ἐνοίας «εἰκῶν». Ὁ ὅρος «ἀπόσπασμα» εἶναι χαρακτηριστικὸς στωϊκός· παρὰ Φίλωνι, πλὴν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, τὸν ἀπαντῶμεν μόνον πεντάκις³. Ἡ δὲ λ. «ἀπαύγασμα» προέρχεται ἐκ τῆς σοφιστολογικῆς γραμματείας τῆς Π. Διαθήκης⁴. Ἀλλ' ἡ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος συχνότερον χρησιμοποιουμένη ἔκφρασις εἰς δῆλωσιν τῆς στενῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ πρὸς τὸν θεῖον εἶναι ἡ ἔκφρασις «εἰκῶν τοῦ Θεοῦ». Μία αὐθεντικὴ θεία ὁμοιότης ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀποτελοῦσα συνέπειαν τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐμφυσησεως τοῦ θεοῦ πνεύματος. Ἡ εἰκὼν ὑπάρχει ἐκεῖ ἔνθα ὑφίσταται μετοχὴ εἰς τὸ πνεῦμα, ἡ δὲ μετοχὴ συνεπάγεται ὡς ἀναγκαίαν ἀκολουθίαν τὴν ὁμοιότητα. «Ἀνάγκη γὰρ πρὸς τὸν ἐκπέμποντα τὸν δεχόμενον ἀπεικονίσασθαι»⁵.

Ὁ Φίλων τοποθετῶν τὴν θεῖαν εἰκόνα εἰς τὸ εὐγενέστερον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἰς τὸν νοῦν, ἔταμε τὴν ὁδὸν πρὸς μίαν νέαν θεολογικὴν σκέψιν καὶ θεώρησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνῶν διὰ τὸν Παλαιστινὸν Ἰουδαϊσμὸν ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐξετείνεται μέχρι τῆς ὑλικῆς ζωῆς καὶ τοῦ σώματος⁶, καὶ ἐνῶν δι' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν ἡ εἰκὼν ἐπεφυλάσσετο μόνον διὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ ὁρατὰ ἀντικείμενα, παρὰ Φίλωνι ἡ εἰκὼν καθίσταται ἡ κατ' ἐξοχὴν ἔκφρασις τῆς πνευματικῆς ἀξίας τῆς διανοίας. Ἡ προοπτικὴ μεταβλήθη ριζικῶς ἢ θεμελιώδης διάκρισις δὲν εἶναι ἡ τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ δημιουργήματος⁷. Ἡ Φιλώνιος αὕτη ἐκδοχὴ τῆς εἰκόνας ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπογραμμίζει τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ δημιουργοῦ καὶ δημιουργήματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τονίζει τὴν «συγγενείαν» των, ἐφ' ὅσον ἡ εἰκὼν δηλοῖ συμμετοχὴν εἰς τὴν θεότητα. Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεία

1. Κοσμοποιία 74. Περὶ ἀρετῶν 218.

2. Κοσμοποιία 146.

3. Περὶ τῶν μετονομαζομένων 223. Χεῖρον 90. Κληρονόμος 283. Βίος Μωϋσέως 2,154. Ἀλληγορία 3,161.

4. Βλ. π.χ. Σοφ. Σολομ. 7,25-26.

5. Περὶ φυτουργίας 19.

6. G. F. Moore *Judaism in the first centuries of the christian era*, Cambridge, 1946, τόμ. I, 6. 447.

7. J. Goblet, ἐθ' ἄνωτ. σ. 99. H. Crouzel, *Théologie de l' image de Dieu chez Origène*, σ. 55-56.

εἰκῶν οὐδόλως εἶναι στατική, ἀλλ' ἐμπεριέχει μίαν ἀκατάσχετον φορὰν καὶ ἀκρόρεστον ἐπιθυμίαν πρὸς τὸ θεῖον πρότυπὸν τῆς¹.

β) Ὁ ἄνθρωπος ὡς εἰκὼν τοῦ Λόγου.

Παραλλήλως πρὸς τὴν διδασκαλίαν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἀπ' εὐθείας «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ», ἀπαντῶμεν εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος ἐξ ἴσου συχνάκις καὶ ἐτέραν παράλληλον θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος εἶναι «εἰκὼν τοῦ Λόγου», ὁ ὁποῖος εἶναι «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ». Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ἄνθρωπος εἶναι «εἰκὼν εἰκόνας» καὶ συνεπῶς ἕμμεσος εἰκὼν τοῦ Θεοῦ². Ὁ Λόγος ἐν σχέσει μὲν πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι «εἰκὼν» ἢ «ἀπεικόνισμα», ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ὑπόδειγμα ἢ, κατὰ τὴν πλατωνικὴν ὀρολογία, «παράδειγμα»³. Τὴν θεωρίαν ταύτην στηρίζει ὁ Φίλων εἰς τὸ κείμενον τῆς Γενέσεως (1,27), τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιουργῆσε τὸν ἄνθρωπον «οὐχ εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα»⁴ καὶ ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ὁ Λόγος. Δεδομένου δὲ ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἶναι «περικαλεστάτη», ἔπεται ὅτι καὶ τὸ ἀπεικόνισμά της εἶναι «πάγκαλον»⁵.

Προκειμένου ὅμως νὰ προσδιορίσῃ ὁ Φίλων εἰς τί συνίσταται ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκὼν τοῦ Λόγου, ἡ ὀρολογία του δὲν εἶναι σταθερά. Ἄλλοτε μὲν λέγει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ «ἐτυπώθη κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ὄντος»⁶, ἄλλοτε δέ, ὅτι ὁ «λογισμὸς» εἶναι «εἰκὼν τοῦ Λόγου»⁷. Παρὰ τὴν διακύμανσιν ὅμως τῆς ὀρολογίας του εἶναι φανερόν ὅτι ἡ «εἰκὼν τοῦ Λόγου» πρέπει πάντοτε νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὸ πνευματικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου⁸.

1. J. Giblet, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 109.

2. Κοσμοποιία 25.

3. «Σκια Θεοῦ δὲ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐστίν, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ χρησάμενος ἐκοσμοποιεῖ. Αὕτη δὲ ἡ σκιά καὶ τὸ ὠσανεὶ ἀπεικόνισμα ἐτέρων. ἐστὶν ἀρχέτυπον· ὡσπερ γὰρ ὁ Θεὸς παράδειγμα τῆς εἰκόνας, ἦν σκιάν νυνὶ κέκληκεν, οὕτως ἡ εἰκὼν ἄλλων γίνεται παράδειγμα, ... ὡς τῆς μὲν εἰκόνας κατὰ τὸν Θεὸν ἀπεικονισθείσης, τοῦ δὲ ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἰκόνα λαβοῦσαν δύναμιν παραδείγματος». Ἀλληγορία 3,96.

4. Κληρονόμος 231· «Ἐποίησε γάρ, φησιν, ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον οὐχ εἰκόνα Θεοῦ ἀλλὰ κατ' εἰκόνα (Γεν. 1,26)· ὥστε τὸ καθ' ἕκαστον ἡμῶν νοῦν, ὃς δὴ κυρίως καὶ πρὸς ἀλήθειαν ἀνθρωπὸς ἐστίν, τρίτον εἶναι τύπον ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος, τὸν δὲ μέσον παράδειγμα μὲν τούτου, ἀπεικόνισμα δὲ ἐκείνου».

5. Κοσμοποιία 139. «Ἀνάγκη δὲ παγκάλου παραδείγματος πάγκαλος εἶναι τὸ μίμημα».

6. Διατάγματα 1,81.

7. Περὶ τῶν μετονομαζομένων 223.

8. «Ἀπαξ μόνον ἐν Κοσμοποιίᾳ 25 καὶ ὁ κόσμος καλεῖται εἰκὼν τοῦ Λόγου: «Ἐἶ δὲ τὸ μέρος εἰκὼν εἰκόνας, δῆλον ὅτι καὶ τὸ ἕλον εἶδος, σίμπατος οὗτος ὁ αἰσθητὸς κόσμος... μίμημα θείας εἰκόνας, δῆλον ὅτι καὶ ἡ ἀρχέτυπος σφραγίς, ὃν φαμεν νοητὸν εἶναι κόσμον, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ παράδειγμα, ἀρχέτυπος ἰδέα τῶν ἰδεῶν ὁ Θεοῦ λόγος».

4. Τὸ σῶμα, ὡς ναὸς τῆς θείας εἰκόνας.

Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὸ σύνθετον ἐκεῖνο δημιουργήμα τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὁποίῳ συναντῶνται δύο διαφόρου προελεύσεως κόσμοι, ὁ κόσμος τοῦ θείου πνεύματος καὶ ὁ κόσμος τῆς ὕλης. «Τοῦ δ' αἰσθητοῦ καὶ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου τὴν κατασκευὴν σύνθετον εἶναί φησιν ἕκ τε γεώδους οὐσίας καὶ πνεύματος θείου... ὁ γὰρ ἐνεφύσησεν οὐδὲν ἦν ἕτερον ἢ πνεῦμα θεῖον ἀπὸ τῆς μακαρίας καὶ εὐδαίμονος φύσεως ἐκείνης ἀποικίαν τὴν ἐνθάδε στειλάμενον ἐπ' ὠφελεία τοῦ γένους ἡμῶν, ἵν' εἰ καὶ θνητὸν ἔστι καὶ τὴν ὄρατὴν μερίδα, κατὰ γοῦν τὴν ἀόρατον ἀθανατίζηται. Διὸ καὶ κυρίως ἂν τις εἴποι τὸν ἄνθρωπον θνητῆς καὶ ἀθανάτου φύσεως εἶναι μεθόριον, ἑκατέρας ὅσον ἀναγκαῖόν ἔστι μετέχοντα, καὶ γεγενῆσθαι θνητὸν ὁμοῦ καὶ ἀθάνατον, θνητὸν μὲν κατὰ τὸ σῶμα, κατὰ δὲ τὴν διάνοιαν ἀθάνατον»¹. Ἡ διμερὴς αὕτη διάκρισις τοῦ ἀνθρώπου εἰς θνητὸν σῶμα καὶ ἀθάνατον ψυχὴν, προδίδουσα τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀποτελεῖ βασικὸν σημεῖον τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος. Τὸ σῶμα ἐπλάσθη ἐκ «γεώδους οὐσίας» καὶ ἀποτελεῖ «ξένην χώραν» καὶ τάφον διὰ τὴν ψυχὴν, ἡ ὁποία προελθούσα ἐκ τῆς θείας πνοῆς πρόκειται μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ φθαρτοῦ σώματος νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν αἰωνίαν πατρίδα τῆς².

Παραλλήλως ὅμως εἰς ἕτερα κείμενα ὁ Φίλων ἐξαίρει τὴν ἰδιάζουσαν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἕνεκα τῆς ἐν αὐτῷ παρουσίας τῆς ψυχῆς. Ὁ Θεὸς κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ σώματος ἔλαβεν ἰδιαιτέραν φροντίδα καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἐκ τῆς πλέον καθαρᾶς ὕλης, διότι «οἰκὸς τις ἢ νέως ἱερὸς ἔτεκταίνετο ψυχῆς λογικῆς, ἣν ἔμελλεν ἀγαλματοφορήσειν ἀγαλμάτων τὸ θεοειδέστατον»³. Ἐκ τούτων συνάγεται ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ περιποιῆται καὶ νὰ ἐνδύῃ εὐπρεπῶς τὸ σῶμά του, ὥστε νὰ διατηρῆται εἰς καλὴν κατάστασιν ἢ ὑγεία του⁴. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἡ ἔδρα τοῦ κακοῦ, οὔτε ἐκ φύσεως κακόν, ὡς παρὰ Πλάτωνα, ἀλλ' οὐδέτερον· δύναται δὲ νὰ χρησιμοποιηθῇ εἴτε διὰ τὸ ἀγαθὸν εἴτε διὰ τὸ κακόν. Εἰς τὴν πραγματείαν «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» λέγει ρητῶς ὁ Φίλων ὅτι τὸ σῶμα δὲν μετέχει τῆς εἰνος τοῦ Θεοῦ, τοῦτο ὅμως οὐδόλως συνεπάγεται ὅτι εἶναι κακόν· ἀντιθέτως, ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ σῶμα, μετέχον τῆς δωρεᾶς ταύτης, εἶναι ἐστραμμένον πρὸς τὸ λαμπρότερον τμήμα τοῦ σύμπαντος, πρὸς τὸν οὐρανόν, ὥστε τῇ βοήθειᾳ τῶν ὀρωμένων καὶ αἰσθητῶν ἀντικειμέ-

1. Κοσμοποιία 135.

2. Περὶ ὀνείρων I, 181. Περὶ ἀποικίας 9. Πρβλ. Πλάτωνος, Φαίδων 62D, 82D, 91E κλπ. Βλ. καὶ H. Schmidt, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 34-36.

3. Κοσμοποιία 137. Τὸ ρ: ἀγαλματοφορεῖν, εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν καὶ ἔχει τὴν ἔνοιαν τοῦ φέρειν, περιέχειν ἀγαλμα, τ.ἔ. ἐν προκειμένῳ τὴν πολῦτιμον εἰκόνα τοῦ Θεοῦ.

4. Ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον 150, Δέκα λόγοι 77.

ων να αναχθῆ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ κατανόησιν τοῦ Δημιουργοῦ¹. Ἡ ἀξιοπρέπεια αὕτη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καθίσταται ἐκδηλος εἰς τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον καλεῖ ὁ Φίλων «ἡγεμονικὸν σώματος»². Ἐξ ἄλλου, τὸ σῶμα δραματίζει σημαντικώτατον ρόλον κατὰ τὴν ἐπίγειον ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι δι' αὐτοῦ καὶ τῶν αἰσθήσεων του ὀδηγοῦμεθα πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ ὁρατὸς κόσμος, τὸν ὁποῖον ἀνακαλύπτομεν διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς λογικῆς, μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντός. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος, μόνος αὐτὸς ἐξ ὅλων τῶν δημιουργημάτων, ἔχει ὀρθίαν στάσιν με ἐστραμμένην τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν οὐρανόν· ἡ ἔκπαγλος ὠραιότης καὶ ἡ τελεία ἀρμονία τοῦ οὐρανίου κόσμου δύνανται κάλλιον παντός ἄλλου νὰ ὀδηγήσουν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Δημιουργὸν Θεόν, τοῦ ὁποῦ ἡ τάξις αὕτη καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια ἀποτελοῦν ὁρατὸν ἀπεικόνισμα³.

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Π. Διαθήκη, ὅταν ποιῆται λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ Ἀδάμ καταγομένων ἀνθρώπων, δὲν λέγει ὅτι ἐδημιουργήθησαν κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλὰ «κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀδάμ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ» (Γεν. 5,3), διατυπώνει ὁ Φίλων τὴν θεωρίαν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐξησθένησε καὶ ἀπώλεσε τὴν ἀρχικὴν προνομιουῶν ὑπεροχὴν, ἣν κατεῖχεν ὁ Ἀδάμ ὡς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ⁴. Ἡ ἀπαισιόδοξος αὕτη ἀποψις τοῦ Φίλωνος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι πᾶσα δύναμις, ἀπομακρυνομένη τῆς ἀρχικῆς πηγῆς τῆς, ἐξασθενίζει⁵. Ὑπάρχει ὅμως πάντοτε ἡ δυνατότης τῆς προόδου καὶ ἀνόδου· τοιοῦτοτρόπως ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ λάβῃ συνειδησιν τῆς πεπτωκυίας καταστάσεώς του, δύναται νὰ ὀδεύσῃ καὶ πάλιν τὴν ὁδὸν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομοιώσεώς του. Ἡ φιλώνειος αὕτη διδασκαλία τῆς ἡθικῆς προσπάθειας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν «ὁμοίωσιν τῷ Θεῷ», εἶναι σπουδαιότητα, γνωρίζομεν δὲ πόσας σελίδας θὰ ἀφιερῶσιν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν ἔτι μᾶλλον τὴν ἔννοιαν τῆς «ὁμοιώσεως» τῷ Θεῷ καὶ νὰ τὴν θεμελιώσουν χριστολογικῶς.

5. Ἡ διδασκαλία τοῦ Φίλωνος περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων.

Ἐἶδόμεν προηγουμένως ὅτι κατὰ τὴν ἐν γένει ἀνθρωπολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ Φίλωνος τὰ δύο ἐξόχως ἐνδιαφέροντα ἀνθρωπολογικὰ χωρία τῆς Γενέσεως (1,26 καὶ 2,7) συνείρονται κατὰ τρόπον ὄντως θαυμαστόν, ὥστε ἡ «εἰκὼν Θεοῦ» περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν Γεν. 1,26 νὰ συνίσταται εἰς τὴν «πνοὴν ζωῆς», ἣν δέχεται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς παρὰ τοῦ Θεοῦ (Γεν. 2,7). Οὕτω «κατ'

1. Περὶ φουουργίας 20: «...τὸ σῶμα ἀνεγερθὲν πρὸς τὴν καθαρωτάτην τοῦ παντός μοῖραν, οὐρανόν, τὰς ὄψεις ἀνατείνει, ἵνα τῷ φανερωῖ τὸ ἀφανὲς ἐκδήλως καταλαμβάνηται».

2. Ἀλληγορία 1,39.

3. J. Giblet, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 118. Περὶ φουουργίας 17. Χαῖρον 85.

4. Κοσμοποιία 140-142.

5. Giblet, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 118.

εἰκόνα ἀνθρώπου» εἶναι τὸ ἡγεμονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ νοῦς. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἰς δύο ἐκ τῶν σημαντικωτέρων συγγραφεῶν του, εἰς τὴν «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» καὶ «Νόμων ἱερῶν Ἀλληγορία», ἀναπτύσσει θεωρίαν τινὰ τελείως ἰδιότυπον, ἀντιδιαστέλλων τὸ χωρίον Γεν. 1,26 ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἰδεώδους κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Γεν. 2,7, ὡς περιγράφοντος τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου. Ἡ θεωρία αὕτη περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων, ἂν καὶ δὲν ἀπαντᾷ εἰς ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Φίλωνος, ἐν τούτοις δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς χαρακτηριστικῶς φιλώνειος διδασκαλία. Μὴ νομίση τις ὅτι πρόκειται περὶ ἀσυνεπείας εἰς τὴν προηγουμένως ἐκτεθεῖσαν βασικὴν ἀνθρωπολογικὴν του διδασκαλίαν· πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Φίλων ζῆ εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν συναντῶνται δύο νοοτροπίαὶ σκέψεως, ἡ ἀνατολικὴ - συνθετικὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴν - ἀναλυτικὴν, πρὸς τούτοις δὲ ὅτι τελεῖ καὶ ὑπὸ ἄλλας διαφόρου προελεύσεως ἐπιδράσεις, ὥστε ἡ ἐλευθερία, μεθ' ἧς ἐξετάζει ὠρισμένα θέματα, νὰ μὴ δύναται νὰ τεθῆ ὑπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὴν αὐστηρὰν ἀπαίτησιν συνεπείας τοῦ συγχρόνου εὐρωπαϊκοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος.

Ὁ Φίλων προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία περὶ δημιουργίας, ὡς αὕτη ἐκτίθεται ἐν τῷ «Τιμαίῳ», εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς Γενέσεως. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του ἡσχολεῖτο κυρίως περὶ τὰ ἠθικο-θρησκευτικὰ προβλήματα, κατὰ στωικὴν δὲ ἐπίδρασιν ἡ ἠθικὴ τάξις εὐρίσκετο εἰς στενοτάτην σχέσιν πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν. Πιστὸς ὁ Φίλων εἰς αὐτὴν τὴν νοοτροπίαν προτάσσει τῶν φιλοσοφικῶν του ἔργων μίαν πραγματείαν «περὶ κοσμοποιίας». Τὴν αὐτὴν ἄλλωστε ὁδὸν ἠκολούθησε καὶ ὁ Μωϋσῆς ἀρχόμενος τῆς Πεντατεύχου διὰ τῆς διηγήσεώς του περὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματείας του «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» περιγράφει ὁ Φίλων τὴν δημιουργίαν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ὑπομνηματίζων τοὺς τέσσαρας πρῶτους στίχους τοῦ πρῶτου κεφαλαίου τῆς Γενέσεως. Χρησιμοποιεῖ τὰ πλατωνικὰ ζεύγη ἀντιθέσεων «παράδειγμα — εἰκών», «ἀόρατον — ὀρατόν», «νοητόν» — «αἰσθητόν», ἐμπνεόμενος κυρίως ἀπὸ τὸν «Τιμαίον»¹, ἀποδίδει δὲ ὅλως ἰδιάζουσαν σπουδαιότητα εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ γειννάσιν καὶ σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅτι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐκ τῆς σπουδαιότητος ταύτης κοσμολογικῆς πραγματείας εἶναι ἡ φιλώνειος κατανόησις τῶν χωρίων Γεν. 1, 27 καὶ 2,7.

Ὅπως ἡ δημιουργία τοῦ νοητοῦ κόσμου προηγεῖται τῆς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οὕτω καὶ ἡ δημιουργία τοῦ νοητοῦ κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου προηγεῖται τῆς τοῦ ἐπιγείου ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἰδιότυπος αὕτη θεωρία περὶ τῆς

1. Ἐντὸς τῆς πραγματείας αὐτῆς εὐρίσκομεν καὶ πολλὰ ἄλλα χωρία ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου μεταβεβλημένα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Φίλωνος. Βλ. E. Bréhier, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 78.

δημιουργίας δύο ἀνθρώπων ἐκφράζεται διὰ φιλοσοφικῶν ὄρων, ἐρείδεται ἕμως εἰς τὸ κείμενον τῆς Γενέσεως. Ἡ δημιουργία τοῦ κατ' εἰκόνα ἀνθρώπου περιγράφεται ἐν Γεν. 1,27, ἐνῶ ἡ τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου ἐν Γεν. 2,7. Διαφορὰ παμμεγέθης ἐστὶ τοῦ τε νῦν πλασθέντος ἀνθρώπου (Γεν. 2,7) καὶ τοῦ κατὰ τὴν εἰκόνα Θεοῦ γεγονότος πρότερον. Ὁ μὲν γὰρ διαπλασθεὶς αἰσθητὸς ἤδη μετέχων ποιότητος, ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶς, ἀνὴρ ἢ γυνή, φύσει θνητός· ὁ δὲ κατὰ τὴν εἰκόνα ἰδέα τις ἢ γένος ἢ σφραγίς, νοητός, ἀσώματος, οὐτ' ἄρρεν, οὔτε θῆλυ, ἀφθαρτος φύσει. Τοῦ δ' αἰσθητοῦ καὶ ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου τὴν κατασκευὴν σύνθετον εἶναι φησιν ἐκ τε γεώδους οὐσίας καὶ πνεύματος θείου»¹. Καὶ εἰς τὴν πραγματείαν «Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία» γράφει· «Διττὰ ἀνθρώπων γένη· ὁ μὲν γὰρ ἐστὶν οὐράνιος ἄνθρωπος, ὁ δὲ γῆινος· ὁ μὲν οὖν οὐράνιος ἄτε κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονῶς φθαρτῆς καὶ συνόλως γεώδους οὐσίας ἀμετόχος, ὁ δὲ γῆινος ἐκ σποράδος ὕλης, ἣν χοῦν κέκληκεν, ἐπάγη· διδὸν τὸν μὲν οὐράνιον φησιν οὐ πεπλάσθαι, κατ' εἰκόνα δὲ τετυπῶσθαι Θεοῦ, τὸν δὲ γῆινον πλάσμα, ἀλλ' οὐ γέννημα, εἶναι τοῦ τεχνίτου»². Ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος (Γεν. 1,27) συμπύπτει μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος, ἢ «οὐράνιος ἄνθρωπος»³· κατέχει τὴν πληρότητα τοῦ πνεύματος, εἶναι ἀφθαρτος καὶ ἐπέκεινα πάσης διακρίσεως φύλου. Ὅ,τι αἱ ἀνατολικαὶ θρησκείαι ἐδίδασκον περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ θείου πρωτοτύπου τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Φίλων τὸ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀδὰμ τοῦ χωρίου Γεν. 1,27⁴.

Γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, εἰς ποίαν σχέσιν τελεῖ ὁ ἰδεώδης οὗτος ἄνθρωπος μετὰ τοῦ Λόγου. Εἷς τινὰ κείμενα ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος ταυτίζεται μετὰ τοῦ Λόγου⁵. Ἡ ταύτησις αὕτη γίνεται δεκτὴ ὑπὸ τῶν E. Bréhier⁶, F.W. El-

1. Κοσμοποιία 134-135. Πρβλ. Ἀλληγορία I, 31-32.

2. Ἀλληγορία 1,31. Πρβλ. αὐτόθι 2,4· «Δύο γὰρ ἀνθρώπων γένη, τὸ τε κατὰ τὴν εἰκόνα γεγονὸς καὶ τὸ πεπλασμένον ἐκ γῆς· οὔτε δὲ τῷ κατ' εἰκόνα ἀνθρώπῳ καλὸν ἐστὶν εἶναι μόνῳ — ἐφίεται γὰρ τῆς εἰκόνης· ἢ γὰρ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀρχέτυπος ἄλλων ἐστὶ· πᾶν δὲ μίμημα ποθεῖ τοῦτο, οὐπὲρ ἐστὶ μίμημα, καὶ μετ' ἐκείνου τάττεται — οὔτε τῷ πλαστῷ πολὺ μᾶλλον καλὸν ἐστὶν εἶναι μόνῳ, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον, καὶ γὰρ αἰσθήσεις καὶ πάθη καὶ κακίαι καὶ μύρια ἄλλα τούτῳ τῷ νῶ συνέζευκται καὶ συνήρμωσται». Πρβλ. καὶ Περί φυτουργίας 44· «Οὐ τὸν κατὰ τὴν εἰκόνα τυπωθέντα ἄνθρωπον ἀλλὰ τὸν πεπλασμένον εἰσαχθῆναι φησιν εἰς τὸν παράδεισον· ὁ μὲν γὰρ τῷ κατὰ τὴν εἰκόνα Θεοῦ χαραχθεὶς πνεύματι οὐδὲν διαφέρει τοῦ τὴν ἀθάνατον ζωὴν καρποφοροῦντος δένδρου... ὁ δὲ τοῦ πολυμιγοῦς καὶ γεηδεστάτου σώματος, ἀπλάστου καὶ ἀπλῆς φύσεως ἀμέτοχος... πολυτρόπῳ δὲ καὶ ἐκ παντοίων συνηρημένη καὶ πεπλασμένη διαθέσει χρώμενος.»

3. Ἀλληγορία 1, 31· 90. Βλ. καὶ H. Schmidt, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 3.

4. O. Cullmann, Christologie du Nouveau Testament, σ. 129.

5. Συγχ. διαλ. 146.

6. Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 121.

tester¹, P. Heinisch² καὶ H. Schmidt³, ἐνῶ ὁ J. Jervell⁴ ὑποστηρίζει τὴν ἀντίθετον ἄποψιν, τονίζων ὅτι ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος εἶναι παθητικόν τι πρότυπον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Λόγον, ὅστις καλεῖται ἀπλῶς «ἄνθρωπος» καὶ οὐχὶ «κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος» καὶ ὅστις εἶναι ἐνεργητικὸς μεσίτης⁵. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν πραγματείαν «Νόμων ἱερῶν Ἀλληγορία» ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος καλεῖται «εἰκὼν τοῦ Λόγου» εἰς δὲ τὴν «Τίς ὁ τῶν θείων πραγμάτων κληρονόμος» (§ 57) χαρακτηρίζεται ὡς «θείας εἰκόνης ἐμφορὸς ἐκμαγεῖον». Νομίζομεν ὅτι δὲν πρέπει οὔτε νὰ ταυτίσωμεν τὸν ἰδεώδη ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Λόγου, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ τὸν διακρίνωμεν ἀπ' αὐτοῦ. Εἶναι προτιμότερον νὰ δεχθῶμεν μετὰ τοῦ J. Danielou ὅτι ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος εἶναι μᾶλλον μία ὄψις τοῦ Λόγου, ὡς τύπου τῶν Ἰδεῶν, καθ' ὅσον ὁ Λόγος περιέχει ἐν ἑαυτῷ τὸν κόσμον τῶν Ἰδεῶν⁶.

Ἐμπειρικὸς πατήρ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ὁ ἐπίγειος Ἀδάμ, περιγραφὴν τῆς δημιουργίας τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐν Γεν. 2,7. Ὁ ἐπίγειος οὗτος ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἐκ τῆς πλέον καθαρᾶς καὶ εὐγενοῦς γῆς, ἐδέχθη τὴν «πνοὴν ζωῆς» παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο τέλειος, ὅπως ὁ πρῶτος ἰδεώδης ἄνθρωπος τοῦ Γεν. 1,27, παρέβη τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμάρτησεν. Εἰς τὴν πραγματείαν «Ζητήματα καὶ λύσεις εἰς Γένεσιν» (2,56) ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ἰδεώδης ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη κατὰ τὴν 6ην ἡμέραν, ἐνῶ ἡ δημιουργία τοῦ ἐπιγείου ἀνθρώπου ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν 7ην ἡμέραν τῆς δημιουργικῆς ἑβδομάδος. Ὁ ἐμπειρικὸς αὐτὸς ἄνθρωπος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Φίλωνος «ἀκμῆ» ὄλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους⁷ καὶ «πατὴρ» τῶν ἀνθρώπων⁸. Ἡ ὑπεροχὴ του συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ οἱ μεταγενέστεροι ἄνθρωποι κατὰγονται ἐξ ἀνθρώπων⁹. Περιγράφων ὁ Φίλων τὸν πρῶτον ἐμπειρικὸν ἄνθρωπον χρησιμοποιοεῖ τοὺς στωϊκοὺς χαρακτηρισμοὺς

1. Eikon in Neuen Testament, Berlin, 1958, σ. 54, 118-119.

2. Der Einfluss Philos auf die älteste christliche Exegese, 1908, Münster, σ. 160.

3. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 8.

4. Imago Dei Gen 1,26 im Spätjudentum, in der Gnosis und in den paulinischen, Göttingen, 1960, σ. 65,66.

5. Μόνον εἰς τὸ Περὶ συγχύσεως διαλέκτων (Γ46) ὁ Λόγος καλεῖται «ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος»: εἰς τὸ κείμενον ὅμως τοῦτο δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἰδεώδους ἀνθρώπου, ἀλλὰ περὶ τοῦ «πρεσβυτέρου» τῶν ἀγγέλων. Μόνον εἰς τὴν παράγρ. 62 τῆς ὡς ἄνω πραγματείας φαίνεται ὅτι ὁ Λόγος συμπίπτει μὲ τὸν ἰδεώδη ἄνθρωπον, διότι καλεῖται «σώματος» κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν «ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶτα».

6. J. Danielou, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 173.

7. Κοσμοπ. 140. Περὶ ἀρετῶν 203.

8. Βλὸς σοφοῦ 56.

9. Κοσμοπ. 140. Κληρονόμος 115. Ἡ φιλώνειος αὕτη θεωρία περὶ διαδοχικῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι γνωστὴ καὶ εἰς τὴν Στωϊκῶν. Βλ. J. Jervell, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 67.

«σοφός» καὶ «κοσμοπολίτης»¹, τῆς σοφίας του μαρτυρουμένης ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δύναται νὰ δώσῃ ὀνόματα εἰς τὰ ζῶα. Ἀφορμὴν πρὸς ἀμαρτίαν ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἡ γυνή, ἡ ὁποία ἐξηπατήθη εὐκόλως ὑπὸ τοῦ ὄφρα². Καὶ μετὰ τὴν πτώσιν του ὁμοῦ ὁ ἄνθρωπος διετήρησε τὴν πρὸς τὸν Θεὸν «συγγένειάν» του, καθ' ὅσον τὸ θεῖον στοιχεῖον, τὸ ὅποιον φέρει ἐν ἑαυτῷ συνίσταται εἰς τὸν νοῦν.

Ἐτέρα ἠθικὴ διάκρισις μεταξὺ τοῦ ιδεώδους καὶ τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅτι ὁ μὲν πρῶτος ὑπῆρξεν «τέλειος» καὶ «αὐτομαθής» καὶ οὐδεμίαν ἐδέχθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀπαγόρευσιν καὶ ἐντολήν, ἐνῶ ὁ δεύτερος ὄφειλε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀρετὴν κατόπιν συνεχοῦς προσπαθείας³. Ὁ ιδεώδης ἄνθρωπος εἶναι τρόπον τινὰ τὸ ἠθικὸν πρότυπον τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ἕτερα κείμενα ὁ ιδεώδης ἄνθρωπος ἀντιτίθεται ὡς καθαρὰ νόησις εἰς τὴν ἐπίγειον νόησιν⁴, ἐνῶ εἰς τὸ «Περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα κοσμοποιίας» (§ 69) ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος εἶναι ἡ διάνοια, ἡ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεθεῖσα, διὰ νὰ κυβερνᾷ τὸν ἄνθρώπον⁵.

Τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τοῦ Φίλωνος περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων εὐρίσκομεν καὶ εἰς μεταγενέστερα ραββινικὰ κείμενα, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐξ αὐτῶν ἐξάρτησιν τοῦ Φίλωνος παρὰ τὸν χαρακτηριστικῶς ραββινικὸν τρόπον τῆς ἐπιχειρηματολογίας του⁶. Ἡ διδασκαλία αὕτη προδίδει τὴν ἰσχυρὰν ἐλληνικὴν ἐπίδρασιν. Ὁ Φίλων δὲν δέχεται οὔτε ἐνσάρκωσιν, οὔτε ἐσχατολογικὴν ἔλευσιν αὐτοῦ τοῦ οὐράνιου καὶ ιδεώδους ἀνθρώπου· διὰ τὴν φιλώνειον θεολογίαν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ νέα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν χρόνῳ καὶ συνεπῶς ἡ σωτηρία δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ἐρμηνεία τῶν κεφ. 1-2 τῆς Γενέσεως χαρακτηρίζεται ἐκ τινος ἀποφιλώσεως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ νοήματος (Enthistorisierung)⁷. Ὁ Φίλων θέλει νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸ ἱερὸν κείμενον, παρὰ τὸ ὅτι ἐνεργεῖ ἐν εἶδος «ἀπομυθεύσεως», τῇ βοηθείᾳ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας⁸.

6. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ θάνατον.

Ἡ πλατωνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Φίλωνος σχετικῶς πρὸς τὴν διμερῆ διάκρισιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς σῶμα καὶ ψυχὴν, ὡς ἐπινοήθη καὶ ἀλλαχού τῆς παρούσης μελέτης, εἶναι πρόδηλος καὶ ἰσχυρά. Ἐνίοτε μάλιστα συναντῶμεν

1. Κοσμοπ. 142.

2. Δετ60, 151, 165.

3. Ἀλληγορία 1, 92-94.

4. Ἀλληγορία 1, 31-43.

5. Βλ καὶ E. Bréhier, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 121.

6. O. Gullmann, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 129.

7. J. Jerveit, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 66.

8. O. Gullmann, ἐνθ. ἄνωτ. σ. 128.

ἐκφράσεις τινὰς παρὰ Φίλωνι, αἱ ὁποῖαι ὄχι ἀπλῶς ἐνθυμίζουσι τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ δικαιώνουν τὴν ὑπὸ Λεξικοῦ τοῦ Σουΐδα ἀναφερομένην παροιμίαν: «ἢ Πλάτων φιλωνίζει ἢ Φίλων πλατωνίζει». Οὕτω π.χ. ἀναγινώσκουμεν ὅτι «ἡ ψυχὴ ἀπολιπούσα τὸν οὐράνιον τόπον καθάπερ εἰς ξένην χώραν ἦλθε τὸ σῶμα»¹. Τὸ δὲ σῶμα χαρακτηρίζεται ὡς «ψυχῆς ἀγγεῖον»², «ψυχῆς ὄχημα»³ καὶ τάφος ἢ «σῆμα» τῆς ψυχῆς»⁴. Ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ αἰωνίου καὶ νοητοῦ θείου κόσμου προερχομένη δὲν εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ παύσῃ ὑπάρχουσα· αὐτὸ τὸ ὁποῖον καλοῦμεν θάνατον δὲν εἶναι παρὰ ἢ ἀπελευθέρωσις τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης καὶ ἢ ἐπάνοδος αὐτῆς εἰς τὴν αἰώνιαν πατρίδα της. «Τὸν θάνατον νομίζειν μὴ σβέσιν ψυχῆς, ἀλλὰ χωρισμὸν καὶ διάξενξιν ἀπὸ σώματος, ὅθεν ἦλθεν ἀπιούσης· ἦλθε δὲ παρὰ Θεοῦ»⁵. «Ὁ θάνατος εἶναι ἢ διάλυσις καὶ φθορὰ τοῦ σώματος⁶, ὄχι ὅμως καὶ ἢ «εἰς τὸ ἅπαν ἀναίρεσις» ἀλλ' ἢ «εἰς τὸ ἕτερον στοιχεῖον μεταβολή»⁷, ἐφ' ὅσον ἢ ψυχὴ οὐδόλως συναπόλλυται μετὰ τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐπιστρέφει μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν της ἐξ αὐτοῦ εἰς τὴν αἰώνιαν πατρίδα της.

Ὁ Φίλων ὁμιλεῖ περὶ δύο εἰδῶν θανάτου, περὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου, συνισταμένου εἰς τὴν ἀποχώρησιν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος, καὶ περὶ τοῦ θανάτου τῆς ψυχῆς, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι παρὰ «ὁ μετὰ κακίας βίος»⁸. Ὑπομνηματίζων τὸ χωρίον τῆς Γενέσεως 2,17, «ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε», γράφει· «Διττός ἐστι θάνατος, ὁ μὲν ἀνθρώπου, ὁ δὲ ψυχῆς ἴδιος· ὁ μὲν οὖν ἀνθρώπου χωρισμὸς ἐστὶ ψυχῆς ἀπὸ σώματος, ὁ δὲ ψυχῆς θάνατος ἀρετῆς μὲν φθορὰ ἐστὶ, κακίας δὲ ἀνάληψις. Παρὸ καὶ φησὶν οὐκ ἀποθανεῖν αὐτὸ μόνον ἀλλὰ θανάτῳ ἀποθανεῖν, δηλῶν οὐ τὸν κοινὸν ἀλλὰ τὸν ἴδιον καὶ κατ' ἐξοχὴν θάνατον, ὅς ἐστι ψυχῆς ἐντυμβευομένης πάθεσι καὶ κακίαις ἀπάσαις. Καὶ σχεδὸν οὗτος ὁ θάνατος μάχεται ἐκείνῳ· ἐκεῖνος μὲν γὰρ διάκρισις ἐστὶ τῶν συγκριθέντων σώματός τε καὶ ψυχῆς, οὗτος δὲ τούναντι συνόδος ἀμφοῖν, κρατοῦντος μὲν τοῦ χείρονος σώματος, κρατουμένου δὲ τοῦ κρείττονος ψυχῆς... Φύσει μὲν οὖν ἐστὶ (θάνατος), καθ' ὃν χωρίζεται ψυχὴ ἀπὸ σώματος, ὁ δὲ ἐπὶ τιμωρίᾳ συνίσταται, ὅταν ἢ ψυχὴ τὸν ἀρετῆς

1. Περὶ ὄνειρων I,181.

2. Αὐτόθι 1,26.

3. Περὶ γεωργίας 77.

4. Διατάγματα 4,188. Πρβλ. Ἀλληγορία 1,108· ... ὅτε ζῶμεν, τεθνηκυίας τῆς ψυχῆς καὶ ὡς ἂν ἐν σῆματι τῷ σώματι ἐντετυμβευμένης, εἰ δὲ ἀποθάνομεν, τῆς ψυχῆς ζώσης τὸν ἴδιον βίον καὶ ἀπῆλλαγμένης κακοῦ καὶ νεκροῦ συνδέτου τοῦ σώματος.»

5. Βίος σοφοῦ 258. Πρβλ. Ἀλληγορία 1,105.

6. Κληρονόμος 276.

7. Περὶ ἀφθαρσίας κόσμου 111.

8. Περὶ φυγῆς 113.

βιον θνήσκῃ, τὸν δὲ κακίας ζῆ μόνον»¹. Κατὰ ταῦτα ἡ ζωὴ τοῦ κακοῦ καὶ ἀδίκου ἀνθρώπου εἶναι συνεχῆς θάνατος, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ καὶ μόνῃ ἀξία ζωὴ εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀδιάκοπον πορείαν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀρετῆς καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ θείου νόμου. «Οὐκοῦν ἡ πρὸς ἀλήθειαν ζωὴ περιπατοῦντός ἐστι ἐν ταῖς τοῦ Θεοῦ κρίσεσι καὶ προστάξεσιν, ὥστε θάνατος ἂν εἴη τὰ τῶν ἀθῶν ἐπιτηδεύματα»². Τοιοῦτοτρόπως ὁ Φίλων ἀποδίδει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἐναρέτου ἀνθρώπου, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ, ὅχι ἀπλῶς ὡς ἐν φυσικῇ ἐννοίᾳ ζωὴν, ἀλλ' ὡς ἀνωτέραν ποιότητα ζωῆς, τελοῦσης ὑπὸ τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θείας χάριτος. Ἀντιθέτως ἡ ζωὴ τοῦ κακοῦ ἀνθρώπου καὶ παραβάτου τῶν θείων ἐντολῶν οὐδὲν διαφέρει ποιοτικῶς τοῦ θανάτου. «Τὸ μὲν ἀγαθὸν καὶ ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἡ ζωὴ, τὸ δὲ κακὸν καὶ ἡ κακία θάνατος», τονίζει ἐπιγραμματικῶς³. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προδίδει ὅλως ἰδιάζουσαν ἀξίαν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι «ἡ πρὸς τὸ ὄν καταφυγὴ», ἡ ἀναφορὰ δηλονότι καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος εἶναι «πλέον τι ἢ ζωὴ, πηγὴ τοῦ ζῆν... ἀένναος»⁴, ἐνῶ «ὁ ἀπὸ τούτου δρασμός» συνεπιφέρει ὡς ἀκολουθίαν τὸν θάνατον⁵. Ἡ ζωὴ τοῦ ἐναρέτου καὶ θεοσεβοῦς ἀνθρώπου οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ νὰ ὑφίσταται, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν φθορὰν τοῦ σώματος. Οἱ διάγοντες «βίον μετ' ἀρετῆς» οὐδέποτε ἀποθνήσκουν, ἀλλὰ ζῶσιν αἰωνίως («κὼν τῆς πρὸς τὸ σῶμα κοινωνίας διαζευχθῶσιν»⁶, ἐνῶ οἱ κακοὶ εἶναι «ἐτι ζῶντες νεκροὶ»⁷.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων διαφαίνεται ὅτι ὁ Φίλων, ἐνῶ βεβαιώνει κατηγορηματικῶς τὴν ἀθανασίαν τῶν δικαίων καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων, δὲν ὀμιλεῖ καθόλου περὶ τῆς τιμωρίας τῶν κακῶν, διὰ τοὺς ὁποίους, φαίνεται, θεωρεῖ ὡς τὴν μεγαλύτεραν συμφορὰν καὶ τιμωρίαν τὸ ὅτι στεροῦνται τόσον τῆς πραγματικῆς ζωῆς εἰς αὐτὸν τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὅσον καὶ τῆς περαιτέρω παρατάσεως τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς μετὰ τὴν διάλυσιν καὶ φθορὰν τοῦ σώματος⁸.

Ὁ ἐνάρετος καὶ δίκαιος χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Φίλωνος ὡς «σοφός» καὶ «σπουδαῖος», καθ' ὅσον οὗτος διέγνωσε τὰς πραγματικὰς ἀξίας τῆς ζωῆς καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται πλέον διὰ τὸ θνητὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι παρὰ

1. Ἀλληγορία 1,105-107.

2. Προπαιδεύματα 87.

3. Περὶ φυγῆς 58. Πρβλ. Περὶ τοῦ δοκησισόφου Κάνν 39· «Τῆς μετὰ ἀσεβῶν ζωῆς ὁ μετὰ εὐσεβῶν αἰρετώτερος ἂν εἴη θάνατος· τοὺς μὲν γὰρ οὕτως ἀποθανόντας ἡ ἀθάνατος ἐκδέχεται ζωὴ, τοὺς δὲ ἐκείνους ζῶντας ὁ αἰετός θάνατος».

4. Περὶ φυγῆς 199.

5. Αὐτόθι 78.

6. Αὐτόθι 55. Πρβλ. Περὶ φυτουργίας 37· «Ἡ μὲν πρὸς ἀρετὴν ὁδὸς αὕτη ζωὴν καὶ ἀθανασίαν ἔχουσα τὸ τέλος.»

7. Περὶ ἐνεύρων 2,66.

8. H. Lesêtre, ἐν Dictionnaire de la Bible, τόμ. 5,1 στ. 376.

«συμφυῆς νεκρός»¹, ἀλλὰ διὰ τὴν «ἀθανασίας ἐφιεμένην ψυχὴν»². Αἱ ψυχαι τῶν σοφῶν ἀνθρώπων «ἐξ ἀρχῆς ἄχρι τέλους μελετῶσι τὸν μετὰ σωμάτων ἀποθνήσκειν βίον, ἵνα τῆς ἀσωμάτου καὶ ἀφθάρτου παρὰ τῷ ἀγεννήτῳ καὶ ἀφθάρτῳ ζωῆς μεταλάχῳσι»³. Τὸν θάνατον καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἀκολουθοῦσαν ἀθάνατον ζωὴν καλεῖ ἐνίοτε ὁ Φίλων «παλιγγενεσίαν»⁴.

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁμιλῶν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ὁ Φίλων προδίδει τὴν ἔντονον καὶ προφανῆ ἐπίδρασιν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὡς τοῦτο ἔχει πολλάκις ἤδη τονισθῆ ὑπὸ τῶν μελετητῶν του⁵, δὲν πρέπει ὅμως νὰ διαφεύγη τῆς προσοχῆς μας ἢ ὅλως διάφορος προϋπόθεσις τῆς φιλωνείου αὐτῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἔνταξις αὐτῆς εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὅλης θεολογικῆς σκέψεως τοῦ Φίλωνος, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν γίνεται συνήθως ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν. Ἡ ψυχὴ εἶναι μὲν ἀθάνατος, ὅχι ὅμως δυνάμει ἰδιότητός τινος ἢ ἰκανότητος, τὴν ὁποίαν οἰκοθεν διαθέτει ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον «ἀνθρώπων φθαρτὴ ἢ φύσις», ὡς ἐπανειλημμένως τονίζει ὁ Φίλων⁶, ἀλλὰ συνεπέια τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμφυσήσεως θείου πνεύματος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς δημιουργίας ὁ Θεὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον «δύναμιν ἀληθινῆς ζωῆς»⁷, «ἐπ' ὠφελεία τοῦ γένους ἡμῶν, ἵν' εἰ καὶ θνητὸν ἐστί κατὰ τὴν ὄρατὴν μερίδα, κατὰ γοῦν τὴν ἀόρατον ἀθανατίζεται»⁸. Προϋπόθεσις λοιπὸν καὶ θεμέλιον τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἐμφύσησις τοῦ θείου πνεύματος κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου· τονίζεται ὅμως παραλλήλως, ὡς εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω, ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου ἐνδελεχὴς προσπάθεια ἐναρέτου βίου καὶ «θεοσεβείας» πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀθανασίας⁹.

Ὡς τόπον τῆς ἀθανάτου καὶ αἰωνίου ζωῆς θεωρεῖ ὁ Φίλων τὸν νοητὸν κόσμον. Ὅταν ἡ Π. Διαθήκη λέγῃ περὶ τοῦ Ἀβραάμ ὅτι ἀπέθανε καὶ «προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ» (Γεν. 25,8), θὰ πρέπει δι' αὐτοῦ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἀθανάτου ψυχῆς του εἰς τὸν νοητὸν θεῖον κόσμον τῶν ἀσωμάτων ὑποστάσεων καὶ τῶν ἀγγέλων¹⁰.

~~Βεβαίως μακρὰν ἀπέχει ὁ Φίλων καὶ τῆς βιβλικῆς διδασκαλίας περὶ ἀναστάσεως τοῦ ὅλου ἀνθρώπου, σώματος καὶ ψυχῆς, καὶ δὴ πάντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς κρίσιν καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς ἀμοιβὴν ἢ τιμωρίαν, ἐκεῖνο ὅμως~~

1. Περὶ γιγάντων 15.

2. Περὶ ἀρετῶν 9.

3. Περὶ γιγάντων 14.

4. Περὶ τῶν χερουβιμ 114.

5. R. Bultmann, ἄρθρ. Ζωή, ἐν Theol. Wört. zum τόμ. 2, σ. 861.

6. Βίος σοφοῦ 55. Πρβλ. Περὶ τῶν μετονομαζομένων 210.

7. Ἀλλογορία, 1,32.

8. Κοσμοποιία 135.

9. Αὐτόθι 154· α... θεοσεβεία, δι' ἧς ἀθανατίζεται ψυχὴν.

10. E. Bréhier, ἐνθ. ἀνωτ. 240.

τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ τονίσωμεν ἐνταῦθα ἐν συμπεράσματι εἶναι ὅτι ἡ περὶ ἀθανασίας διδασκαλία τοῦ Φίλωνος, παρὰ τὸν ἰσχυρῶς πλατωνικὸν χρωματισμὸν τῆς, ἐρείδεται εἰς τὰς θεολογικὰς προϋποθέσεις τῆς Ἰουδαϊκῆς τοῦ πίστεως.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατεβλήθη προσπάθεια ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ διὰ τῆς ἐξετάσεως βασικῶν τινῶν πλευρῶν τῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρείας νὰ ὑπογραμμισθοῦν αἱ Ἰουδαϊκαὶ προϋποθέσεις καὶ ἡ ἐκ τῆς Παλ. Διαθήκης ἀφετηρία τῆς ὅλης θεολογικῆς σκέψεως τοῦ διαπρεποῦς Ἰουδαίου φιλοσόφου. Ἡ προτίμησις τῆς ἐξετάσεως τῶν δύο αὐτῶν κεντρικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Φίλωνος, καὶ δὴ ἐν τοῖς κυρίοις αὐτῶν σημείοις, ἐγένετο ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως τονισθῇ ἡ ἀποψις ὅτι καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ βασικὰ θέματα ὁ Φίλων σκέπτεται ὡς πιστὸς Ἰουδαῖος ἐντροφήσας εἰς τὰ ἱερὰ κείμενα τῆς πίστεώς του, τὰ ὁποῖα θέλει νὰ παρουσιάσῃ ὑπὸ φιλοσοφικῆν ἐπένδυσιν εἰς τὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του, ἀσκῶν διὰ τῆς ἀλληγορικῆς του ἐρμηνείας, οὕτως εἰπεῖν, «ἀπομύθευσιν» αὐτῶν.

Κατέστη παρὰ ταῦτα φανερὸν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς διαγραμματεύσεως ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς φιλωνείου σκέψεως ὑπῆρξεν ἔντονος καὶ ἐμφανῆς. Οὕτω π.χ. ἡ διμερῆς διαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ φθαρτὸν ὕλικὸν στοιχεῖον, τὸ σῶμα, καὶ εἰς τὴν ἀθάνατον ψυχὴν, ἡ μετὰ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον τοῦ σώματος συνέχισις τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς, ἡ δημιουργία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου βάσει τοῦ νοητοῦ προτύπου, ἡ διδασκαλία περὶ δημιουργίας δύο ἀνθρώπων, ἐνὸς ἰδεώδους καὶ ἐνὸς ἐμπειρικοῦ, κ. ἄ. μαρτυροῦν σαφῶς περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ Φίλωνος ἰσχυρᾶς ἐπιδράσεως τῆς πλατωνικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ κοσμολογίας. Διεπιστώθη ὅμως παραλλήλως ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐργασίᾳ ὅτι καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ διδασκαλία του ἐμφανίζεται ὑπὸ λίαν χαρακτηριστικῶς ἑλληνικὸν ἔνδυμα, ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τῆς ἐμπνεύσεώς του πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὴν Π. Διαθήκην καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν. Ἡ ἐξωτερικὴ φιλοσοφικὴ πλαισίωσις ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν ἐκλέπτυνσιν τῆς παλαιοδιαθηκικῆς διδασκαλίας, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ αὕτη εὐχερέστερον εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἐμπεποτισμένων ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας διανοουμένων τῆς ἐποχῆς του. Ἄλλως τε, εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Φίλωνος συχνάκις ἀπαντῶμεν τὴν ἀποψιν περὶ ἀναγωγῆς τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων εἰς τὴν Π. Διαθήκην ὡς ἀρχικὴν πηγὴν, ἐξ ἧς οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἤντησαν.

Διὰ τὴν τοιαύτην ἀντιμετώπισιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὁ Φίλων ἔτυχε τῆς προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι μετὰ θαυμασμοῦ συχνάκις ἐκφραζόμενοι περὶ αὐτοῦ τὸν

ἀποκαλοῦν «ἄνδρα ἐπισημότατον», «πολὺν τὴν σοφίαν καὶ πλατὺν ταῖς διανοίαις, ὑψηλὸν τε καὶ μετέωρον ἐν ταῖς εἰς τὰς θείας γραφὰς θεωρίας» (Εὐσέβιος), «ἕνα τῶν σοφῶν» (Ἰσίδ. Πηλουσιώτης), «*virum eruditissimum*» (Αὐγουστίνος) κλπ., ὁ δὲ Ἰερώνυμος εἰς τὸ ἔργον του *De viris illustribus* τὸν κατατάσσει μεταξὺ τῶν χριστιανῶν συγγραφέων. Πολλὰς, ἄλλωστε, χαρακτηριστικὰς διδασκαλίας τοῦ Φίλωνος ἐπανευρίσκωμεν εἰς τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς, ὅπως π.χ. τὴν ἀντίληψιν ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἠρύσθησαν τὰ δόγματά των ἐκ τοῦ Μωϋσέως (Ἰουστίνος, Τατιανός, Κλήμης Ἀλεξ., Θεοδώρητος), τὴν περὶ ἀκαταλήπτου τῆς θείας οὐσίας διδασκαλίαν (Κλήμης, Χρυσόστομος, Γρηγ. Νύσσης, Ψευδοδιονύσιος), τὴν ἐρμηνείαν τῶν θεοφανειῶν τῆς Π. Διαθήκης ὡς ἐμφανίσεων τοῦ Λόγου (Ἰουστίνος, Εἰρηναῖος), τὴν ἐρμηνευτικὴν ἄποψιν καθ' ἣν τὸ γράμμα τῆς Γραφῆς περικλείει πλεονα τοῦ ἐνὸς νοήματα (Ὠριγένης), τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ «κατ' εἰκόνα» συνίσταται εἰς τὸ νοητικὸν καὶ λογικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου (Ὠριγένης, Μ. Βασίλειος, Μ. Ἀθανάσιος, Γρηγ. Παλαμᾶς κ.ἄ.)· ὁ δὲ Φώτιος λέγει ρητῶς ὅτι οἱ ἐκκλ. συγγραφεῖς ἐδιδάχθησαν τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν παρὰ τοῦ Φίλωνος. Ἡ ἐπίδρασις του ἐξικνεῖται ἀκόμη μέχρις Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου, καὶ ἐν τῇ Δύσει μέχρι τοῦ Ἀμβροσίου, καὶ δι' αὐτοῦ μέχρι τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Κυρίως ὅμως πρόδρομος τῶν Πατέρων ὑπῆρξεν ὁ Φίλων εἰς τὴν ἀπόπειραν συζεύξεως τῆς ἀποκεκαλυμμένης διδασκαλίας τῆς Π. Διαθήκης μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος· οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, παρ' ὅλην τὴν δριμεῖαν κριτικὴν των κατὰ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀρνούμενοι ὅμως ἐξ αὐτῆς πᾶν χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον στοιχεῖον, θὰ χωρῆσουν εἰς μίαν μεγαλειώδη καὶ ἁρμονικὴν σύνθεσιν τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος μετὰ τῆς ἐλληνικῆς σοφίας.